

УДК 929:001.11

МЕТОД КОЛЕКТИВНОЇ БІОГРАФІЇ У ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

ТЕТЯНА ПОКАТАЄВА,

старший викладач Класичного приватного університету, м. Запоріжжя

У статті розглянуто можливості реконструкції за допомогою методу колективної біографії конкретних аспектів життя та діяльності науково-викладацького складу навчального закладу в рамках певного часу й простору. Просопографічний портрет колективу поєднує соціально-історичний підхід і біографічний метод для відтворення процесу формування та розвитку вищої освіти в конкретному регіоні та Україні в цілому.

Ключові слова: колективна біографія, навчальний заклад, просопографічний портрет, біографістика, історія вищої освіти, освітня історія регіону.

Постановка проблеми. Історична наука покликана виявляти рушійні сили й фактори історичних змін. Відомо, що такими факторами можуть бути як об'єктивні, так і суб'єктивні за своєю природою явища. Марксистська історична наука наголошувала на виявленні об'єктивних факторів, суб'єктивні аспекти вивчалися меншою мірою. В останні роки зріс інтерес до історичних мікроявищ, а відтак - до дослідження ролі конкретних людей в історії. Підтвердженням цього є бурхливий розвиток біографістики, просопографії й інших спеціальних історичних дисциплін, присвячених вивченню історії в контексті окремих історичних персоналій як пересічних осіб, так і представників еліти. Згадані історичні дисципліни цікавляться біографіями історичних осіб, що належать до певного історичного періоду. Це можуть бути індивідуальні й колективні біографії, які розкривають особливості історії окремих територій, важливих історичних періодів і розвитку окремих соціальних інститутів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення проблеми. Більшість праць у галузі просопографії й біографістики присвячено давньому історичному минулому. Так, російська дослідниця М. С. Петрова досліджує засобами просопографії історію античності [4], А. А. Чекалова застосовує цей метод для вивчення візантійської державності [6]. Український історик Т. Д. Чубіна вивчає просопографію козацько-старшинських родів [7]. До просопографічних досліджень можна зарахувати вивчення Т. Мауер колективної біографії російських професорів минулого [3]. Київська дослідниця С. Ляшко здійснила цікаве вивчення засобами колективної біографії української наукової провінції другої половини XIX ст. [2]. Теоретико-методологічним засадам просопографії присвячена змістовна стаття І. Старовитенко [5]. Але метод колективної біографії майже не використовується для вивчення новітньої історії України.

Мета статті полягає в розгляді методологічних аспектів використання методів просопографії для вивчення історії недержавної вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Вивчення біо-

графій наших сучасників може допомогти розкрити важливі особливості новітньої історії. У цьому контексті інтерес викликають біографії представників еліти, що ініціюють соціальні зміни у визначеній сфері громадського життя. Для вивчення історії освіти цікаві біографії освітян, які багато зробили для реформування освіти, уособлюють собою нові для України форми організації вищої освіти, особливо недержавних форм власності. Так, завдяки особистій активності та ініціативі лідерів руху недержавних ВНЗ зараз в Україні існує близько 200 приватних ВНЗ та їхніх філій, у яких здобувають освіту кількості тисяч студентів.

Недержавний ВНЗ відрізняється від державного тим, що діє на основі самофінансування та самоврядування як приватна підприємницька структура. Він має певну свободу в організаційному плані, наприклад, ректора призначає власник ВНЗ, або сам власник і є ректором. У державному ВНЗ ректора обирає колектив викладачів. Спільні риси з державними: недержавні ВНЗ підпорядковуються вимогам до вищих навчальних закладів, що встановлені Міністерством науки та освіти України. Недержавні ВНЗ так само, як і державні підлягають ліцензуванню й акредитації. Освітня професійна програма, освітня кваліфікаційна характеристика, навчальний план - основні документи, згідно з якими відбувається процес навчання, - затверджує міністерство. Тобто з точки зору навчального процесу, змісту навчання недержавні вузи підконтрольні міністерству та повинні дотримуватися державних стандартів та вимог. За це вони мають право видавати дипломи державного зразка.

У недержавному ВНЗ особа ректора та засновника має велике значення. Особливості ВНЗ, його власне обличчя залежать від власника, тому біографічні дослідження керівників ВНЗ якнайкраще ілюструють, яким чином відбувалися зміни, як діяли особи, які рішення ними приймалися, як долалися труднощі й знаходилися нові можливості для реалізації інновацій у вищій школі. Їхні нововведення з боку організації навчального закладу, його оригінальної спеціалізації є прикладом ситуативної поведінки осіб у досягненні по-

ставленої мети. Наприклад, МАУП (Народний університет "Міжрегіональна академія управління персоналом") створив структури, малоімовірні в державному ВНЗ, а саме: Президентський університет, Український воєнно-козацький інститут ім. Великого князя Святослава, Українсько-арабський інститут міжнародних відносин ім. Аверроса і багато інших. МАУП намагається надавати вчені ступені без затвердження Вищої атестаційної комісії. Так, у структурі МАУП діє Вищий експертно-кваліфікаційний комітет, який затверджує наукові ступені, що визнаються в рамках МАУП.

Коли біографії осіб, що рухають уперед розвиток значної соціально-економічної або політичної організації, стають надбанням громадськості, тоді інші люди можуть зробити для себе висновки про можливості та недоліки їхньої поведінки в процесі досягнення мети.

Тексти біографій з'являються як новели, які розкривають технології соціальних змін в інтризі особистих доль.

Важливою особливістю сучасних героїв-ініціаторів нового є їхня здатність брати на себе відповідальність за нестандартні рішення заради досягнення важливих для суспільства цілей. Не безпредметне прагнення до змін, а конкретні потреби суспільства стимулюють ініціаторів змін до інноваційних рішень. Ініціативних людей відрізняє їхня готовність знаходити нові, нестандартні способи задоволення як суспільних, так й особистих потреб, реалізації своїх уявлень про їхню життєву місію й досягнення цілей різного рівня та змісту. У біографіях на конкретних фактах демонструється переплетення особистого та суспільного, історичного й побутового. Вирішуючи завдання своєї особистої долі, представники керівництва приватного ВНЗ та професорсько-викладацького складу, які ініціюють нові форми організації освіти, уключаються в процес ринкових перетворень у суспільстві та подолання кризи в освіті. Одним із проявів цієї кризи є недостатнє задоволення сферою освіти потреб суспільства. Сьогодні в нашій країні на 10 тис. населення - 520 осіб-студентів ВНЗ. Для порівняння: у країнах Західної Європи цей показник становить 700-800 осіб. Отже, для досягнення європейського рівня ресурсів держави не вистачає, тому саме недержавна освіта дозволить задовольнити запити населення України щодо отримання вищої освіти.

Нових керівників вищої освіти відрізняє мотивація на досягнення найвищих рубежів в особистому житті через і завдяки реалізації суспільно значущих завдань. Їхня активність спрямовується на мобілізацію соціального оточення, на тих, хто включений до орбіти їхнього діяльного ентузіазму для спільних досягнень. Вони не замикаються в особистій долі, а роблять її частиною загальнозначущих історичних процесів. Завдяки їх особистій активності з'являються нові співтовариства, нові форми колективних дій, виникають і реалізуються нові соціально значущі проекти у сфері освіти. Так, наприкінці 80-х років ХХ століття, відповідно до спеціальної домовленості й відповідних рішень керівників і представників інтелігенції та духовництва слов'янських держав, було прийняте рішення про створення перших Міжнародних Слов'янських університетів в Україні, Болгарії, Словаччині. Засновником і президентом є Християн Валеріанович Раковський - прямиий нащадок відомого в слов'янському світі роду Раковських, заслужений діяч науки і техніки, доктор технічних наук, професор, академік, член бюро слов'янських мов ЮНЕСКО. Центр базового навчання Міжнародного Слов'янського університету знаходиться в м. Харкові, а філії - у Києві, Сімферополі, Софії, Римі, Мілані й Барселоні.

Біографії ініціаторів історичних змін є зразками для інших людей у формуванні їхніх життєвих стратегій, прикладами для наслідування в способах досягнення особистих рубежів і побудови своєї долі.

Біографії засновників недержавних ВНЗ показують, як вони захоплюють у свій життєвий потік багато інших людей, як стимулюють в інших життєві зміни, дають іншим змогу досягати нових висот і вирішувати складні завдання їхньої особистої долі. Так, недержавний ВНЗ МАУП створив по всій Україні 50 інститутів, філій, відділень, впливаючи на освітній простір великих та малих міст України, й акумулював зусилля 2 тисяч фахівців викладацького складу.

Ініціатори викликають ефект ланцюгової реакції змін, що залучає все більшу кількість людей у процес змін, у створення нових форм організації громадського життя. Так відбулося і з історією недержавних вузів. Їхні ініціатори створили нове для України явище, яке суттєво вплинуло на культурне життя країни, дало можливість задовольнити запит суспільства на одержання вищої освіти величезних мас молоді. У пору розквіту в МАУП навчалось більше 50 тис. студентів, у Європейському університеті, у Відкритому міжнародному університеті розвитку людини "Україна", у Класичному приватному університеті та декількох інших великих недержавних ВНЗ сьогодні навчається понад 10 тис. студентів.

Ініціатори недержавних ВНЗ не виступають радикальними перетворювачами, вони не революціонери, що прагнуть шляхом активної боротьби із системою досягти мети. Якщо перешкоди заважають досягненню певного результату, вони вдаються до маневру, шукають інші способи подолання перешкод. Подекуди ці способи можуть видатися такими, що межують із прийнятними для суспільства. Ідеться про використання неформальних практик у взаємодіях із тими посадовцями та іншими особами, від яких залежить досягнення поставленої мети й вирішення практичної задачі заснування ВНЗ, його ліцензування та акредитація. Про ці речі не прийнято говорити в контексті вивчення соціальних інновацій. Але ще Н. Маккіавеллі, звертаючись до государів, висловлювався приблизно так: "Якщо ви хочете бути моральними людьми, будьте ними, але тоді ви втратите владу". Використання засуджуваних офіційно методів при досягненні позитивної мети в біографіях виявити складно. Про ці аспекти можна тільки здогадуватися, намагаючись зрозуміти причини, завдяки яким одним людям удається домогтися того, що інші не можуть зробити. Але ці версії повинні поєднуватися з визнанням наявності харизматичних рис у соціальних інноваторів, таких якостей, як особиста харизма, наполегливість, воля, здатність переконувати тощо. І тоді те, що було досягнуто завдяки харизматичним якостям засновника недержавного ВНЗ, може бути доволіно приписане впливу корупції й інших неформальних практик. Але не можна й виключати роль корупції як інструмента інновацій, як способу подолати бюрократичну відсталість системи. Тут може постати дилема: чи новація гине в лещатах системи, чи завдяки неформальним методам ця новація впроваджується й дає змогу вирішувати важливі соціально значущі проблеми. Для першопрохідників недержавної освіти не характерне зайве моралізування, проте їм притаманний прагматизм і знання способів, як вирішувати проблеми в конкретному соціумі. У становленні недержавних вишів поєднуються формальні й неформальні практики: гроші, воля, особисті зв'язки, шляхетні цілі і, на нашу думку, не завжди шляхетні засоби їхнього досягнення.

№ 4 (104) липень-серпень 2010 р.

Якщо звернути увагу на обставини виникнення на початку 90-х років ХХ ст. відомих зараз недержавних ВНЗ, стає зрозуміло, що загальними рисами їх засновників були певна частка месіанства та авантюризму, прагнення до свободи, релігійності, захопленість певною ідеєю. Так, Г. Щокін, засновник МАУП, буде у своїй батьківщині церкву, закладає церкву і засновник Класичного приватного університету В. Огаренко із Запоріжжя, Х. Раковський, засновник Слов'янського університету в Харкові, переймається ідеєю слов'янської єдності. Характерна риса багатьох засновників недержавних ВНЗ - це ставлення до свого життя як до засобу служіння певній ідеї: національній, культурній, науковій, релігійній.

Біографії ініціаторів нововведень у вищій школі можуть перетинатися з біографіями їхніх послідовників, тих, хто йде вже торованим шляхом, хто скористався можливостями, що відкрилися. На підставі біографій професорсько-викладацького складу та керівництва недержавних ВНЗ можна визначити, як соціальні інновації впливають на соціум, як вони поширюються по соціальних мережах і поступово формують нову соціальну реальність. Так, керівник створеного недержавного вишу рекрутує кваліфікований викладацький склад, формує колектив нового навчального закладу. Біографія самого керівника і його найближчих помічників по створенню вишу - біографії інноваторів. А біографії осіб другого порядку, що прийшли вже в новостворений ВНЗ, - це оповідання про пізніх послідовників. У колективній біографії вишу повинні сполучатися просопографії обох типів.

Аналіз фактів біографії, діяльності осіб, пов'язаних з організацією закладів освіти, та їх взаємозв'язків у цій справі з діями місцевих органів влади дає підстави говорити про наявність комплексу дослідних питань різних напрямів історичних досліджень, зокрема історії соціальних інститутів, краєзнавства, біографіки. Цей синтез дає змогу виявити тенденції розвитку науки та освіти в регіоні, дослідити конкретний внесок певних осіб та колективів у культурний розвиток місцевої громади.

Історичні зміни відбуваються, насамперед, завдяки діяльності людей, а вже потім - завдяки соціальним інститутам. Виникнення й розвиток недержавних вишів відбувалися в основному внаслідок активності конкретних ініціаторів, творців вишів, а відповідні освітні інституції та інші державні установи, структури громадянського суспільства сприяли цьому процесу, створювали необхідні організаційні й нормативні передумови. Закони, норми і правила повинні бути задіяні конкретними людьми, щоб реальні інститути були створені. Ініціативні, активні представники професорсько-викладацького складу в силу життєвих обставин і біографії шукають і знаходять інституціональні можливості нового часу й використовують їх для реалізації своїх планів щодо створення й розвитку недержавного вишу.

За допомогою методу колективної біографії можна створити просопологічний портрет недержавних вишів регіону в контексті загального розвитку цього регіону, із яким пов'язані життя та діяльність суб'єктів біографії; осмислення їхньої ролі й місця в складних соціокультурних процесах, а також дослідження соціального переміщення найбільш активних діячів освіти з регіонального рівня на загальнонаціональний. Так, ректор Європейського університету, що розташований у Києві та має філії в багатьох містах України, спочатку працював у Запоріжжі. Мають запорізьке коріння ще декілька провідних осіб у сфері освіти України.

Просопографіка освіти поєднує історичний кон-

текст розвитку цього соціального інституту з розглядом біографій освітян, що дає можливість охарактеризувати цей метод дослідження як соціально-історичний. Соціальна поведінка діячів освіти розглядається в площині індивідуального та суспільного життя. При тому окремі біографії освітян поєднуються в певній сукупності, що дає змогу отримати спільну колективну біографію того чи іншого освітнього закладу. Така колективна біографія включає до себе як провідних, так і рядових осіб, життя яких пов'язане із цим вишом.

Розгляд поряд із індивідуальною біографією ще й опису професійного життя інших осіб, пов'язаних один із одним спільним регіоном проживання та спільною сферою діяльності, дає можливість відтворити мережеві структури регіональної освіти. Під мережевою структурою ми розуміємо систему взаємозв'язків, знайомств, спільних дій, що поєднує певну професійну та регіональну спільноту. Для становлення мережевих структур важливе значення мають генетичні корені зв'язків між людьми: спільне навчання, сусідські знайомства, родинні зв'язки, спільна робота в минулому, спільні захоплення та види відпочинку тощо. Мережева структура може пояснити внутрішні неформальні зв'язки між людьми, що працюють у різних організаціях, але допомагають одне одному інформацією, різними ресурсами та неформальною підтримкою тощо. Мережеві зв'язки мають значення при формуванні нового колективу недержавного вишу, при отриманні різного роду дозволів та інших преференцій як на початковому етапі існування вишу, так і в період його розвитку. Дослідження мережевих зв'язків є одним із завдань колективних біографій.

На історії окремого освітнього закладу реалізується методологічне положення, що історію створюють не тільки видатні особи, а й "народ", у цьому разі його мікрочастина - колектив вишу. Біографії дають змогу реконструювати шлях розвитку освіти як соціального інституту в окремому регіоні, розкрити особливості цього процесу та узагальнити певні явища, притаманні в цілому освіті України.

Є кілька особливостей використання методу колективного портрету навчального закладу для цілей вивчення новітньої історії.

1. Дослідника цікавить не вся біографія учасників події, а тільки ті фрагменти, які безпосередньо пов'язані з певним навчальним закладом.

2. Дослідника цікавить саме той бік життя керівників та викладачів недержавного ВНЗ, який безпосередньо пов'язаний з роботою, і значно меншою мірою - ті частини життєвої історії, які стосуються особистого життя.

3. Практично всі учасники колективної біографії - наші сучасники, і далеко не всі готові постати привселюдно зі своїми біографіями під своїми прізвищами. Для дослідника історії недержавних ВНЗ, за великим рахунком, не завжди ці імена мають вирішальне значення. Тому іноді доводиться використовувати псевдоніми.

4. Метод колективної біографії може містити узагальнюючий образ учасників подій, які мають спільний статус, спільні мотиви, спільні обставини, що пов'язані з перебуванням у вищому навчальному закладі.

5. Колективний портрет навчального закладу частково являє собою типологію мотивів створення вишу недержавної форми власності або виходу з нього, відносин із власником навчального закладу, типології траєкторії кар'єри. Іншими словами, колективний портрет частково є набором типажів.

Важливою рисою засновників та ініціаторів недержавних вишів є наявність досить високого рівня ре-

сурсів (економічних, владних, мережних та ін.), що дає змогу вирішувати складні завдання, пов'язані зі створенням нової освітньої організації. Вирішальними складовими процесу утворення й становлення нових ВНЗ в Україні є реалізація можливостей, які відкрило нове законодавство, творче начало окремих особистостей, фінансові можливості, зв'язки у владних структурах та ін. Тож при відтворенні історії недержавних вишів постає питання про походження матеріальних ресурсів та змісту зв'язків із особами, від яких залежало рішення та дозвіл на відкриття вишу.

Так, певний власник та ректор великого регіонального недержавного вишу в минулому був підприємцем, власником багатопрофільної приватної фірми. Крім того, його діяльність у регіоні мала давню історію й зумовила наявність міцних зв'язків із представниками місцевої еліти. Але наявність достатніх ресурсів для створення недержавного вишу ще не пояснює, чому саме власник успішного бізнесу спрямовує свої капітали у сферу освіти. Відповідь на це запитання може дати біографіка як мистецтво створення біографії, яка містить не тільки факти життя, а й мотивацію дій, обставини подій та причини тих чи інших учинків. У прикладі, наведеному вище, виявляється, що керівник недержавного ВНЗ мав життєву місію, яка включала прагнення до культурного розвитку людей, сприяння цьому розвитку та особистісне покликання зробити все можливе для національного відродження.

Для ініціаторів та керівників нових навчальних закладів експериментування із засобами та змістом своїх дій не було самоціллю. Керівники та представники професорсько-викладацького складу недержавного ВНЗ вирішували свої біографічні завдання, шукаючи оптимальні методи подолання проблем. Часто це був метод спроб та помилок. І ті спроби, які були вдалими, потім входили до арсеналу випробуваних, перевірених засобів для вирішення наступних завдань, що пов'язані з розвитком вишу. Важливою рисою першопрохідників у створенні недержавних вишів було переконання, що вони йдуть у ногу із сучасністю, намагаються творити майбутнє й накопичують можливості для розвитку освіти на віддалену перспективу.

Нова сфера прикладання сил, особливо для тих, хто прийшов в освіту з інших сфер діяльності, спочатку пов'язується з великим рівнем ризику, невизначеності та непередбачених наслідків. Саме тому першопрохідники недержавної освіти постійно виходять із пропозиціями до владних структур з тим, щоби їхні наступники мали більш комфортні умови для створення нових вишів та більш сприятливі умови для діяльності вже створених недержавних ВНЗ. Саме для цього були засновані різні громадські організації, які об'єднують недержавні виші: Асоціація навчальних за-

кладів України приватної форми власності та Конфедерація недержавних вищих закладів освіти України.

Спільна активність керівників недержавних ВНЗ здійснює постійний тиск на владні структури, примушує їх прислухатися до потреб цієї форми організації освіти. Своєрідне партнерство між представниками недержавних вишів, Міністерства освіти та науки та споживачами освітніх послуг створює новітню історію недержавної освіти. Відтворенню цього процесу сприяють колективні біографії осіб, що включені в освітню сферу суспільства.

Висновки

Просопографічний метод вивчення біографій групи осіб дає змогу кожну особу, яка задіяна в конкретному історичному процесі, розглядати як особистість та індивідуальність. Конкретне історичне дослідження колективу вищого навчального закладу за допомогою індивідуальних біографій членів цього колективу, занурених у суспільний контекст, відтворює процес формування та розвитку освіти регіону в певний період часу. Біографістика освіти дає можливість на конкретному історичному матеріалі вивчати зміни, що відбулися в останні десятиліття в галузі вищої освіти України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Березовська Т. В. Проблема створення просопографічного портрету роду Аркасів / Т. В. Березовська // Історія. Етнографія. Культура : Нові дослідження. - Миколаїв : Атол, 2004. - С. 297-299.
2. Ляшко С. М. Українська наукова провінція другої половини XIX - 20-х років XX ст. : досвід колективної біографії / С. М. Ляшко // Наук. праці НБУВ. - 2005. - Вип. 14. - С. 728-744.
3. Мауер Т. Новый подход к социальной истории университета: коллективная биография профессоров / Т. Мауер // Из истории русской интеллигенции : сб. материалов и статей к 100-летию со дня рождения В. Р. Лейкиной-Свирской. - СПб., 2003. - С. 273-301.
4. Петрова М. С. Просопография как специальная историческая дисциплина (на примере авторов поздней античности Макробия Феодосия и Марциана Капеллы) / М. С. Петрова. - СПб. : Алетейя, 2004. - 254 с.
5. Старовойтенко І. В. Просопографічний портрет особистості у контексті сучасних завдань біографічних та історичних досліджень / І. В. Старовойтенко // Укр. біографістика : зб. наук. праць. - 2008. - № 4. - С. 50-66.
6. Чекалова А. А. У истоков византийской государственности: сенат и сенаторская аристократия Константинополя IV - первой пол. VII в. / А. А. Чекалова. - М. : Книжный дом "Университет", 2007. - 278 с.
7. Чубіна Т. Д. Просопографія як метод дослідження козацько-старшинських родів / Т. Д. Чубіна // Наук. праці істор. ф-ту Запорізького нац. ун-ту. - 2009. - Вип. 26. - С. 78-85.

T. Pokataeva

METHOD OF COLLECTIVE BIOGRAPHY IN STUDY OF HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT HISTORY

The possibilities of collective biography educational establishment are examined in the article, competitive aspects of life and activities of persons in the limits of definite time and interval are reconstructed. The prosopographic portrain connects the social-historical decision and biography science for renew of forming and development of higher education in concrete region and in Ukraine in the whole.

Key words: collective biography, educational establishment, prosopographic portrain, biography science, history of higher education, educational history of region.

© Т. Покатаєва

Надійшла до редакції 06.07.2010

№ 4 (104) липень-серпень 2010 р.